

6. Korol'chuk M.S. Psychologichne zabezpechennja psyhichnogo i fizychnogo zdorov'ja: Navch. posibnyk.// M.S. Korol'chuk, V.M. Krajnjuk, A.F. Kosenko, T.I. Kochergina – K.: Zdorov'ja, 2002. – 260 s.
7. Popyk Ju.V. Menedzhers'ka dijaj'nist' i javyshhe frustracii': sutnist', fenomenologija, struktura/ Popyk Ju.V.// Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' im. G.S. Kostjuka APN Ukrai'ny. Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psihologii' / Za red. S.D. Maksymenka. – T. IH, Ch. 6. – K., 2007. S. 105–112.
8. Psihofiziologicheskie osnovi profilaktiki perenaprjazhenija / Mojkin Ju.V., Kikolov A.I., Thorevskij V.I. i dr. - M.: Medicina, 1987 – 138 s.
9. Chajnova L.D. Konceptija funkcional'nogo komforta – teoreticheskaja osnova proektirovanija predmetno-prostranstvennoj sredi gosudarstvennyh uchrezhdenij/ L.D. Chajnova - M.: Nauka, 2003. – S. 76
10. Shevchenko N.F. Psychologichna dopomoga v kryzovyh ta ekstremal'nyh situacijah: navchal'nyj posibnyk / N.F. Shevchenko. – Zaporizhzhja: Zaporiz'kyj nacional'nyj universytet, 2012. – 120 s.

УДК: 796.325:796.085:159.9

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОБОТИ ПСИХОЛОГА В КОМАНДІ КВАЛІФІКОВАНИХ ВОЛЕЙБОЛІСТОК

Н.О. Мосол

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології,
Запорізький національний університет
nmosol.spp@gmail.com

І.С. Олійник

магістр психології 2-го року навчання, Запорізький національний університет
irina.thukova.1217@gmail.com

Мосол Н.О., Олійник І.С. Прикладні аспекти роботи психолога в команді кваліфікованих волейболісток. Статтю присвячено питанню діяльності психолога в спорті. Визначено та схарактеризовано основні напрямки психологічної роботи зі спортивною командою, описано прикладні аспекти роботи психолога на прикладі психологічного супроводу команди кваліфікованих волейболісток. Проведено дослідження соціально-психологічного клімату та особливостей міжособистісної взаємодії в спортивній команді. На основі діагностики розроблено рекомендації, орієнтовані на оптимізацію міжособистісної взаємодії у системі «спортсмен-команда» та системі «спортсмен-тренер». Психологічний супровід спортивної команди розглядається як комплекс спеціальних заходів, спрямованих на оптимізацію підготовки спортсменів. Такий супровід включає психодіагностику, розробку та надання рекомендацій, психологічне консультування спортсменів та тренера, корекційну роботу (підвищення групової згуртованості, корекція негативних станів, навчання методам психорегуляції тощо), психологічну підготовку спортсменів.

Ключові слова: спортивна психологія, психолог, волейбольна команда, психологічний клімат, психологічний супровід команди.

Mosol, N.O. Oliinyk, I.S. Applied aspects of the work of a psychologist in a team of qualified volleyball players. The article deals with the peculiarities of psychological work in the sport. Nowadays Ukrainian sport is at the stage of formation of psychological support system of sportsmen and requires the implementation of the results of psychological and pedagogical research into the practice of sport activities. The main directions of applied sport psychology were defined, the content of practical work of psychologist with a sports team were described. The practical aspects of applied psychological work in sports were described based on the experience of work with a team of qualified volleyball players. Specifics of work with the volleyball team were determined. The study of socio-psychological climate and features of interpersonal interaction in a sports team was conducted. On the basis of the diagnostic the recommendations were developed for optimizing interpersonal interaction in the system "sportsmen-team" and the system "sportsmen-coach". The content of the psychological support of the sport team includes psychological diagnostics, the development of recommendations on the basis of diagnostic, psychological counselling of sportsmen and coaches, corrective work (increase group cohesion, correction of negative states, training methods of psycho-regulation, etc.), psychological training of sportsmen. The prospects for the work are the further study of the organization of the team support as a condition for improving the performance of sport activities (on the example of volleyball).

Keywords: sport psychology, psychologist, volleyball team, psychological climate, psychological support of the team.

Постановка проблеми. У зв'язку з різким розвитком спорту як в нашій країні, так і за кордоном, гостро постає питання використання психологічних знань в галузі фізичного виховання та спорту. Практика переконливо підтверджує той факт, що в підготовці спортсменів повинні брати участь фахівці-професіонали – психологи і педагоги, які кваліфіковано використовують сучасні наукові та методичні підходи. Традиційна система підготовки кваліфікованих спортсменів до змагань багато в чому вичерпує свої можливості. Можна констатувати, що стан українського спорту знаходиться на етапі становлення системи психологічного забезпечення спортсменів і потребує

впровадження результатів психолого-педагогічних досліджень в практику спортивної діяльності.

Представлена стаття присвячена дослідженню прикладних аспектів діяльності психолога у спорті, а саме питанню організації психологічного супроводу спортивної команди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок академічного вивчення спортивної психології пов'язують з кінцем XIX – початком XX ст. Стрімкий розвиток спорту призвів до необхідності наукового супроводу спортивної діяльності та ініціював низку наукових досліджень. Проблематика практичної діяльності психолога в спорті розглядалася у роботах А.В. Алексійова, В.М. Блудова та В.А. Плахтійенко, В.І. Воронової, А.Д. Ганюшкіна, Л.Д. Гіссена, Г.Д. Горбунова, С.О. Дружилова, Р.М. Загайнова, Н.Л. Коломінського, Г.В. Ложкіна, В.Д. Потапова, Л. Радченко, А.В. Спіркіна, В.А. Шаблінського, та ін..

Спортивна психологія все більше спрямовує свої інтереси на особистісний і соціально-психологічний рівень спортивної діяльності. У фокусі уваги дослідників знаходяться такі питання як вивчення психологічної згуртованості (Шеріф Сархан, 2012) і прогнозування психологічної сумісності спортсменів (С.С. Бринзак, 2009); вплив на результати спортивної діяльності таких факторів як впевненість (В.М. Ляшенко, 2010), стиль спілкування тренера (Г.В. Проценко, 2010), самооцінка (Н.Л. Височіна, 2011), лідерські якості (І.І. Смоляр, 2011); досліджується проблематика спортивної діяльності в контексті інтеграції дітей та молоді з особливими потребами (С.В. Гвоздецька, 2005, І.П. Випасняк, 2007, М.Б. Оліяр, 2012), вивчається проблема індивідуалізації тренувального процесу (А.О. Титович, 2013).

У зв'язку із загостренням спортивної конкуренції ті зростанням вимог до результативності виступу спортсменів та команди, особливо актуальним стає питання психолого-педагогічного супроводу спортивної діяльності, особливостей міжособистісної взаємодії (особливо в групових видах спорту), підвищення результативності спортивної діяльності

Метою нашої роботи є дослідження діяльності психолога в спорті та обґрунтування організації психологічного супроводу волейбольної команди .

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Основною метою психології спорту є вивчення психологічних закономірностей формування у спортсменів і команд спортивної майстерності, якостей, необхідних для участі у змаганнях, а також розробка психологічно обґрунтованих методів тренувань і підготовки до змагань. Дані зарубіжних та вітчизняних досліджень в галузі психології спорту О.Д. Ганюшкіна [2], С.О. Дружилова [4], З.Г. Кісарчука [6], Н.В. Кузьміної [7], свідчать, що професійна діяльність психолога пов'язана з поняттями «замовника», «клієнта» та «користувача» психологічною інформацією, що у спорті набуває важливого значення. Таким чином, слід вказати на те, що своєю роботою спортивний психолог уточнює соціальний запит на власну професійну діяльність та створює передумови для формування соціального статусу своєї професії. Результат професійної діяльності психолога у спорті залежить, насамперед, від завдань, які ставляться перед ним в процесі підготовки спортсменів в навчально-тренувальному процесі та в період змагань, від рівня компетентності, від вибору психологічних методик та методів психологічної підготовки.

Спортивний психолог працює з тренером та спортсменами. Важливим аспектом роботи психолога є своєчасна допомога спортсмену у різних життєвих ситуаціях, ненав'язливе інформування тренерів щодо актуальних проблем спортивної психології та новітніх методів роботи. Рівня компетентності тренера в психологічній підготовці спортсменів інколи буває замало. Тому допомога спортивного психолога в процесі навчально-тренувальних занять, а також в період змагань є необхідною умовою на шляху досягнення високих спортивних результатів.

Необхідність психологічної підготовки тренера пояснюється тим, що тренер є невід'ємною частиною спортивної команди та відіграє вирішальне значення в її успішності. Вченими було виявлено, що характер взаємодії тренера з командою здійснює значний вплив на успішність спортивної діяльності (А.В. Родіонов, 2002; Ю.А. Коломейцев, 2005; І.Ф. Андрущишин, 2009; В.Р. Малкін, 2009, Г.В. Проценко, 2010). Дослідники зазначають, що специфіка взаємодії тренера зі спортсменами відіграє значущу роль особливо у жіночих командах. Тренер повинен контролювати та координувати взаємини, які складаються в команді, тим самим сприяти психологічній стійкості кожного члена команди, формуючи позитивний психологічний клімат всередині неї [5]. Результати досліджень демонструють, що на результативність спортсменів впливає стиль спілкування тренера, який відповідає уявленням спортсменок про найбільш ефективний, при цьому спілкування тренера

має відмінності у сприйманні його спортсменками з різною індивідуальною успішністю (Г.В. Проценко, 2010). Так, у «успішних» спортсменок позитивно впливають на виконання техніко-тактичних дій такі особливості спілкування: визнання тренером своєї помилки; активність, старанність, самовідданість тренера; звертання за порадою до своїх підлеглих; ввічливе спілкування, регулярні поради тренера; вимогливість до себе та до інших; поплескування по плечу після успішного виконання вправи. У «неуспішних» спортсменок – це похвала тренера, чіткий розподіл функцій; регулярне спілкування зі спортсменками; сприяння створенню гарних стосунків між тренером та спортсменками; захист інтересів та підтримка ініціативи спортсменок [8].

Як відомо, психологічно компетентний тренер – не лише успішний педагог-практик, що уміє використати психологічні методи у своїй діяльності, але і тренер з розвиненим теоретичним мисленням, що припускає створення і подальше збагачення теорії взаємовідносин тренера із спортсменами. Знання і методи формування клімату в команді зримо працюють на зростання спортивної майстерності її членів. Саме тому в тренерській роботі важливо індивідуалізувати взаємовідносини і спортивну підготовку спортсменів з урахуванням їх завдатків і схильностей, їх природжених індивідуально-психологічних і функціональних можливостей.

Продуктивність роботи тренера певною мірою визначається і проявляється в результатах, досягнутих керованою ним командою. Але успіх спільної діяльності залежить не тільки від зусиль керівника, а й від таких соціально-психологічних явищ, як лідерство, особливості соціальної перцепції, статусно-рольових характеристик, від індивідуально-психологічних властивостей гравців, цілей і завдань, які перед собою ставлять тренер і спортсмени.

Робота психолога в області фізичного виховання і спорту складається з психологічного забезпечення підготовки спортсмена й спортивної діяльності. Серед *основних напрямків роботи психолога в спорті* можна визначити такі: психодіагностика спортсменів та тренера; психопрофілактика несприятливих психічних станів у спортсменів та негативних явищ у спортивному середовищі; психологічна підготовка спортсменів; психогігієна спортивної діяльності; командоутворення та сприяння згуртованості команди; психологічна реабілітація та реадaptaція спортсменів (тренерів); психологічна корекція негативних станів, реакцій та неадаптивних форм поведінки; психологічне консультування спортсменів та тренерів.

Розглянемо більш детально ці напрями роботи.

Психодіагностика є невід'ємною частиною роботи спортивного психолога. Психодіагностика в спорті – це використання методів психології для оцінки тих психічних процесів, станів й якостей спортсменів, від яких залежить успіх спортивної діяльності. Психодіагностика ставить за мету вивчення спортсмена і його можливості у певних умовах спортивної діяльності, зокрема: 1) особливості прояву й розвитку психічних процесів; 2) психічні стани (актуальні й домінуючі); 3) властивості особистості; 4) соціально-психологічні особливості діяльності та взаємостосунки.

Слід зазначити, що психодіагностика проводиться на різних етапах спортивної діяльності – у процесі спортивного відбору, у тренувальному процесі та під час змагань, при цьому мета та зміст такої діагностики варіює. Проводиться психодіагностика для того, щоб в подальшому сформулювати психолого-педагогічні й психогігієнічні рекомендації, спланувати корекційні впливи, й більш ефективно здійснити систему впливів на спортсмена. На думку Г.Д. Горбунова [3], у ході психодіагностики виявляється дія на спортсмена. Це необхідно врахувати і використати. Не можна забувати, що невірно або погано організована психодіагностика може впливати на досліджуваного. Нерідко вже сам факт виокремлення спортсмена з групи для якогось тестування може мимоволі викликати непотрібний хід думок і призводити до зміни станів спортсмену.

Психолого-педагогічні й психогігієнічні рекомендації можуть бути адресовані тренерів, спортсменів, керівникам, масажисту, лікареві, родині, товаришам та всім тим, хто вступає в контакт зі спортсменом і своїми словами та діями може впливати на його психічний стан. Рекомендації повинні базуватися на знанні умов діяльності, загальних закономірностях прояву психіки в цих умовах й індивідуально-психологічних особливостях спортсменів. Психолого-педагогічні й психогігієнічні рекомендації можуть бути розроблені для відбору учнів для заняття певним видом спорту, певному тренувальному заняттю або циклу, змаганням або певному змаганням й спортивному режиму.

На думку Г.Д. Горбунова [3], психолог в спорті повинен бути не тільки фахівцем з діагностики, але й педагогом-психологом. Сучасні поняття про професіоналізм психолога вимагають

від нього не тільки глибини теоретичних знань і володіння методами вивчення людини, але й уміння тактично й вчасно видавати спортсменові та тренерові, ефективно впливаючи, корисну інформацію. Для цього психолог-практик зобов'язаний володіти методами впливу так само якісно, як він володіє методами дослідження. Спорту потрібний психолог, що може, тривало перебуваючи на навчально-тренувальних зборах, зжитися з спортсменами, організувати колектив і настрій у ньому. Він повинен розвивати значимі для спорту властивості особистості, створювати потрібні психічні стани, знімати наслідки монотонії, проводити вправи з релаксації та медитації, аутотренінг, груповий психотренінг. Він має навчати спортсменів прийомам саморегуляції; не нав'язуючи проводити зі спортсменами бесіди про тренування і змагання (а також про навчання, роботу, любов, музику, кіно, театр, особисті інтереси та ін.). Він повинен вміти залагоджувати конфлікти, приймати участь у тренувальних змаганнях, організовувати відпочинок спортсменів, створювати й підтримувати традиції колективу і робити багато інших, здавалося б, дивних для психолога справ, але сповна природних для педагога і будь-якої іншої людини, яка хоче допомогти спортсмену в його важкому спортивному житті.

В психологічній підготовці спортсмена розрізняють чотири її види [10]: 1) психологічна підготовка до тривалого тренувального процесу (навантаження); 2) загальна психологічна підготовка до змагань; 3) спеціальна психологічна підготовка до конкретного змагання; 4) корекція психічних станів на завершальному етапі підготовки до відповідальних змагань.

Ситуативне керування станом і поведінкою спортсмена здійснюється в тих випадках, коли виявлені недоліки в психологічній підготовці і потрібний терміновий вплив на психічний стан спортсмена. Керування може здійснюватися за день до змагань або в день змагань, безпосередньо перед початком змагань, у перервах, або в ході самого процесу змагань, а також після цього процесу. Те ж саме відбувається в тренуванні: перед заняттям, при виконанні окремих вправ, після заняття або певному тренувальному циклі.

В рамках нашого дослідження ми звернемося до досвіду практичної роботи психолога зі спортивною командою кваліфікованих волейболісток (команда «Орбіта–ЗТМК–ЗНУ»). В ході роботи було реалізовано психологічний супровід команди. Ми визначаємо супровід як комплекс спеціальних заходів, спрямованих на оптимізацію підготовки спортсменів психофізіологічними, психологічними, психолого-педагогічними та соціально-психологічними засобами і методами.

У процесі роботи з командою було виділено характерні особливості волейболу як спорту, щоб враховувати їх в роботі з волейбольною командою. На підставі теоретичного аналізу було визначено такі особливості волейболу як спорту :

- волейбол – це груповий вид спорту, який потребує командної згуртованості злагодженості дій спортсменів;
- тактичні рішення при грі в волейбол повинні прийматися швидко і правильно, що висуває високі вимоги до рівня функціонування всіх систем організму волейболістів;
- при високому рівні розвитку усіх фізичних якостей – швидкості, сили, витривалості, спритності – волейболіст повинен ефективно виконувати такі високоточні рухи, як подачі, прийоми, нападаючі удари на фоні втоми і психологічного тиску суперників, глядачів, суддів;
- волейбол – це також інтелектуальна гра, що обумовлює високі вимоги до інтелектуального розвитку гравців (волейбол знаходиться на другому місці після шашок і шахів по кількості комбінацій протягом гри), тактичні рішення при грі в волейбол повинні прийматися швидко і правильно [9, с. 91];
- «зіграність» спортсменів залежить від стійкості команди (постійний склад учасників, позитивний клімат в групі).

На основі теоретичного аналізу та практичної роботи було визначено чинники, які впливають на результативність спортивної діяльності волейбольної команди: 1) індивідуальні психофізіологічні властивості спортсменів (фізичні якості, психологічні й інтелектуальні здібності); 2) особливості технічної та тактичної підготовки, правильна побудова навчально-тренувального процесу; 3) злагодженість команди (соціально-психологічний клімат, міжособистісна взаємодія); 4) особливості взаємодії тренера та команди; 5) організація супроводу спортивної діяльності команди.

Психодіагностика. Відомо, що для того, щоб команда з волейболу була «зіграною», необхідно кілька років, проте склад волейбольної студентської команди постійно змінюється. У процесі роботи з командою з'ясувалося, що до основного складу приєдналися нові гравці, що

викликало певне напруження у взаємодії та впливало на результативність спортивної діяльності.

З метою виявлення особливостей взаємодії та соціально-психологічного клімату було проведено дослідження, в якому приймало участь 13 волейболісток з команди «Орбіта–ЗТМК–ЗНУ» за допомогою методики «Оцінка соціально-психологічного клімату в колективі» (за Л.М. Лутошкіним) [1]. Також було проведено методику «Індивідуально-типологічний опитувальник ІТО (Л. Собчик)», яка дала можливість визначити індивідуальні особливості спортсменок.

В результаті застосування методики експрес-діагностики психологічного клімату в спортивній команді було виявлено, що середній коефіцієнт суб'єктивних оцінок (ОПК) дорівнює 5.52, що означає, що в команді переважно панує сприятливий, здоровий психологічний клімат. Водночас, було виявлено такі думки волейболісток про команду: колектив поділяється на «привілейованих» і «знехтуваних» (3 опитувані), слабких нерідко висміюють, ставляться до них поблажливо (3 опитувані); новачки відчують себе зайвими, чужими, до них нерідко виявляється ворожість. Дві опитувані зазначили, що у важких випадках колектив «розкисає», спостерігається розгубленість, виникають сварки, взаємні звинувачення. Також було висловлено, що критичні зауваження носять характер явних і відкритих (1 опитувана), що колектив неможливо підняти на спільну справу, кожен думає тільки про власні інтереси (1 особа), що у команді має місце конфлікт (1 опитувана).

Розробка рекомендацій на основі діагностики. На підставі отриманих даних було розроблено рекомендації, орієнтовані на оптимізацію міжособистісної взаємодії (системи «спортсмен-команда» та «спортсмен-тренер») та з метою підвищення результативності спортивної діяльності.

Так, тренеру та команді з метою поліпшення соціально-психологічного клімату в колективі було рекомендовано:

1. Враховувати індивідуально-психологічні особливості спортсменок, їх досвід, термін перебування в команді (потребується певний час, щоб «нові гравці» стали частиною команди).
2. Застосовувати певні психологічні прийоми у взаємодії зі спортсменками, наприклад «відсвіт від зірки», тобто сприяти більш тісному контакту «ізолюваних» гравців команди з лідерами групи (наприклад, ставити їх в пари при розминці).
3. Заохочувати спортсменок в присутності інших, приводити в приклад «знехтуваних» гравців, в разі успіху та аналізувати помилки «зірок» у присутності всієї команди.
4. При знайомстві нового члена з командою звертати увагу на його попередній досвід, досягнуті успіхи, перемоги, спортивну кваліфікацію (наприклад, «Розповідь про себе»).
5. Ввести традиції знайомства нового члена команди з існуючим складом (наприклад, чаювання).
6. Під час гри виконувати певний ритуал (жест, дія, голосовий сигнал) спільно з тренером, брати тайм-аут з метою підняття командного духу.
7. Ввести в практику дні конференцій, коли кожен спортсмен може задати свої питання і дати зворотній зв'язок, висловити свої зауваження команді та тренеру.
8. Диференціювати характер зауважень в залежності від індивідуально-психологічних особливостей спортсменок.
9. Проводити неформальні бесіди тренера зі спортсменками з метою згуртування колективу, формування почуття «ми».
10. Створити стенд досягнень команди, де будуть вивішені грамоти, фотографії, виставлені кубки, з метою візуалізації спортивних досягнень та розвитку почуття гордості за команду.

Консультування спортсменів та тренера. Було проведено зустріч психолога з командою та тренером.

Подальша робота включала безпосередню практичну роботу з тренером та командою, зміст якої було відображено в наступних публікаціях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Психологічний супровід спортивної команди – це комплекс спеціальних заходів, спрямованих на оптимізацію підготовки спортсменів. У ході дослідження було вивчено особливості міжособистісної взаємодії в спортивній команді волейболісток. На основі проведеної діагностики було розроблено рекомендації орієнтовані на оптимізацію міжособистісної взаємодії у системі «спортсмен-команда» та системі «спортсмен-тренер». Зміст психологічного супроводу спортивної команди включає психодіагностику, розробку

рекомендацій на основі діагностики, психологічне консультування спортсменів та тренера, корекційну роботу (підвищення групової згуртованості, корекція негативних станів, навчання методам психорегуляції тощо), психологічну підготовку спортсменів.

Перспективним напрямом подальшої наукової роботи вбачаємо дослідження питання організації супроводу команди як умови підвищення результативності спортивної діяльності (на прикладі волейболу).

Список використаних джерел

1. Волков И.П. Практикум по спортивной психологии. / Под ред. Волкова И.П. – СПб: «Питер», 2002. – 284 с.
2. Ганюшкин А.Д. Задачи, формы и методы совместной работы психолога и тренера / А.Д. Ганюшкин. – Смоленск: СГУ, 1989. – 272 с.
3. Горбунов Г.Д. Практический психолог в спорте / Г.Д. Горбунов. – Спб.: Изд. ГАФК, 1995. – 394 с.
4. Дружилов С.А. Индивидуальный ресурс профессионального развития // Актуальные проблемы современной науки / С.А. Дружилов. – 2002. – № 4. – С. 269-272.
5. Кенані С. Стиль керівництва і психологічний клімат спортивної команди / С. Кенані // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. за ред. Єрмакова С.С. – Харків, 2003. – № 14. – С.89-96.
6. Кісарчук З.Г. Теоретико-методологічні проблеми діяльності практикуючого психолога // Практична психологія: теорія, методи, технології / З.Г. Кісарчук. – К.: Ніка-Центр, 1997. – С. 18-27.
7. Кузьміна В.П. Исторические предпосылки и гносеологические основания системного подхода // Психологический журнал / В.П. Кузьмина. – Т.3. – 1982. – №4. – С. 3-24.
8. Рибницький А. В. Гармонійне поєднання розумового і фізичного розвитку студентів як основа підвищення спортивної майстерності волейбольної команди ВНЗ / А.В. Рибницький, О.І. Кириленко // Науковий часопис [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2014. – Вип.11. – С. 90-92. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_015_2014_11_28
10. Стиль спілкування тренера як фактор успішності сумісної діяльності у спортивній команді (на прикладі юних волейболісток): автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.01 / Г. В. Проценко ; Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. — К., 2010. — 20 с
11. Федик О.В. Психологія спорту: [навч. посіб.] / О.В.Федик. - Івано-Франківськ, 2007. – 96 с.

References transliterated

1. Volkov I.P. Praktikum po sportivnoj psihologii. / Pod red. Volkova I.P. – SPB: «Piter», 2002. – 284 s.
2. Ganjushkin A.D. Zadachi, formy i metody sovmestnoj raboty psihologa i trenera / A.D. Ganjushkin. – Smolensk: SGU, 1989. – 272 s.
3. Gorbunov G.D. Prakticheskij psiholog v sporte / G.D. Gorbunov. – Spb.: Izd. GAFK, 1995. – 394 s.
4. Druzhilov S.A. Individual'nyj resurs professional'nogo razvitija // Aktual'nye problemy sovremennoj nauki / S.A. Druzhilov. – 2002. – № 4. – S. 269-272.
5. Kenani S. Stil' kerivnictva i psihologichnij klimat sportivnoї komandi / S. Kenani // Pedagogika, psihologija ta mediko-biologichni problemi fizichnogo vihovannja i sportu: Zb. nauk. pr. za red. Ėrmakova S.S. – Harkiv, 2003. – № 14. – S.89-96.
6. Kisarchuk Z.G. Teoretiko-metodologichni problemi dij'alnosti praktikujučogo psihologa // Praktichna psihologija: teorija, metodi, tehnologij / Z.G. Kisarchuk. – K.: Nika-Centr, 1997. – S. 18-27.
7. Kuz'mina V.P. Istoricheskie predposylki i gnoseologicheskie osnovanija sistemnogo podhoda // Psihologicheskij zhurnal / V.P. Kuz'mina. – T.3. – 1982. – №4. – S. 3-24.
8. Protsenko G.B. Trainer's style of communication as a factor of efficiency of sport team's joint activity (on the example of young volleyball players): avtoref. dis. ... kand. nauk z fiz. vihovannja i sportu : 24.00.01 / G. V. Protsenko ; Nac. un-t fiz. vihovannja i sportu Ukraїni. — K., 2010. — 20 s.
9. Ribnic'kij A. V. Garmonijne poednannja rozumovogo i fizichnogo rozvitku studentiv jak osnova pidvishhennja sportivnoї majsternosti volejbol'noї komandi VNZ / A. V. Ribnic'kij, O. I. Kirilenko // Naukovij chasopis [Nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M. P. Dragomanova]. Serija 15 : Naukovo-pedagogichni problemi fizichnoї kul'turi (fizichna kul'tura i sport). – 2014. – Vip.11. – S. 90-92. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_015_2014_11_28
10. Fedik O.V. Psihologija sportu: [navch. posib.] / O.V.Fedik. - Ivano-Frankivs'k, 2007. – 96s.